

A FÉNYKÉP „VISSZANÉZ”

SZABÓ JUDIT ERZSÉBET

Fortepan Masters

Kollektív fotográfia a 20. századból

Barakonyi Szabolcs válogatásában

A kötetben megjelent szövegek szerzői: Barakonyi Szabolcs, Enyedi Ildikó, Fábíán Tamás, Kiss

Eszter, Kolozi Ádám, Simó György

Basin Investments Kft., Budapest, 2021., 690 old.,
39 990 Ft

A nagyközönség a XXI. században már elszokott a fekete-fehér fényképektől és a műgondal elkészített amatőr képektől is. Barakonyi Szabolcs 333 képet tartalmazó válogatása a Fortepan-gyűjtemény¹ XX. századi képeiből nagyrészt fekete-fehér fotókból és nagyrészt amatőr képekből áll.² A felölelt időszak egészen pontosan 1900-tól 1990-ig terjed, mivel a válogatás alapjául szolgáló gyűjtemény – legalábbis egyelőre – nem tartalmaz sem a volt szovjet blokk rendszerváltásaihoz fűződő fotókat, sem digitális képeket.

I

Enyedi Ildikó filmrendező írta a kötet bevezetőjét *A fotográfia néző ember* címmel. Rudolf Arnheimtől származó mottója: „Minden érzékelés egyben teremtés.”³ Sokaknál találkozhatunk az alkotó látás gondolatával, de Enyedi Ildikó különlegesen szép, mélyen átélt meg gondolatát tár elénk: a fénykép nézése, valódi érzékelése teremtő gesztus. Ha a *Fortepan Masters* albumot lapozod, vagy a Fortepan-gyűjteményben kalandozol – írja Enyedi, lehetőséget kapsz rá, hogy a tekinteted és a fotográfiák minden mást kizárva egymásba kapcsolódhassanak. Nem furakszik köztetek semmilyen magyarázat, koncepció, racionális szempont, sőt még a fénykép szerzőjének neve sem. Nézed a képet – a kép visszánéz rád, és te hagyod magad nézni. Különleges, intim pillanat.

Ezután Enyedi Ildikó öt, fényképekhez kapcsolódó személyes emlékét eleveníti fel. Az első négy esetben róla készül váratlanul vagy nem teljesen váratlanul kép, de a képet azután sohasem láthatja. A nem látott, csak elképzelt fénykép a hozzá fűződő esemény miatt mégis erős érzéseket, asszociációkat kelt benne, amelyeket megoszt velünk.⁴ Mintegy bizonyítékul és biztatásul, hogy legyen a fényképek nézése kreatív folya-

mat, invenció. Az ötödik leírás, több – a filmrendező elé a világhálón véletlenül került – képről szól. Olyan képekről, amelyekből az album csak egyet tartalmaz (632. old.; év: 1944; adományozó: Lili Jacob. Leírás: Lengyelország, Óswięcim, Portré az auschwitz-birkenauai koncentrációs tábor két foglyáról). Az amerikai kiskatona által 1945. április 13-án készített fotókon még ott lehetne Enyedi Ildikó nagyapja. Nem tudjuk, ott van-e, csak azt tudjuk, hogy néhány nappal később meghalt. Az érzésfolyam ebben az esetben valószínűleg eseményre reflektál: Enyedi gyermekeinek groteszk kalandként megélt találkozására „elpusztított dédapjuk, elpusztított sírhelyének, puszta helyével” (53. old.).

Öt jellegzetes képet választottam ismertetésre az album 333 képe közül. Bemutatom, hogyan „néztek vissza” rám. A kötetet indító fénykép 1900-ból való (5–6. old., adományozó: Nagy Zita). Alsó részén sötét, részletek nélküli földszáv látható, a horizont felett tömött, szürke felhők úsznak, alattuk igen szűk az ég. A bal felső sarokban hatalmas felhőtömb, tágasabb égdarabbal körülvéve, hagyja el épp a látóteret. Milliónyi ember készít ilyen képet a felhők, a horizont és a föld együtteséről, sokaknak áll rá a szemük és a kezük a jó arányokra. Mi mégis a különös benne? Nekem az, hogy úgy látszik, épp a horizonton erdőszáv kezdődik. Vagy megremegett

1 ■ A Fortepan.hu egy online szabad felhasználású fotógyűjtemény. Két középiskolai osztálytárs, Szepessy Akos és Tamási Miklós az 1980-as években kezdett el régi negatívokat és képeket gyűjteni lomtalanításokon. A honlapot 2010-ben 4973 digitalizált, időrendbe rakott fotóval indították el, ma már több mint 160 000, nagy felbontásban beszkenelt, letölthető fotográfia található rajta. A két alapító közül Szepessy már nem tevékenykedik a Fortepannál, de Tamási és barátai változatlanul gyűjtenek lomtalanításokon, ugyanakkor befogadnak hagyatékokat, adományokat amatőr és hivatásos fotográfusoktól és közgyűjteményektől is. 2019-ben a Magyar Nemzeti Galériában nagyszabású kiállítást rendeztek a gyűjtemény anyagából, kurátora Virágvölgyi István, társkurátora Tamási Miklós volt. 2020-ban a Fortepan csapatát Pro Urbe Budapest díjjal tüntették ki.

2 ■ A kötet 2022-ben elnyerte a Magyar Újságírók Szövetségétől az elmúlt öt év legszebb fotóalbumáért járó Gera Mihály-díjat.

3 ■ Enyedi szabadon idéz *A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája* (Új változat, Gondolat, Bp., 1979.) című könyvből. A pontos idézet így szól: „Minden észlelés egyszersmind gondolkodás, minden ítéletalkotás egyszersmind intuíció, minden megfigyelés egyszersmind invenció.” (14. old.)

4 ■ A John Bergernél tett látogatását leíró rész (38. old.) ele mottó is került: „Amikor a nézés intenzitása elér egy bizonyos fokot, a művész figyelmes lesz egy hasonló intenzitású energiára, amely az általa vizsgált látványon keresztül órea irányul

a fotós keze, bemozdult a horizont? Nem hiszem, mert van ott egy kerek valami, talán szélmalom. Vagy képhiba. Ha az, akkor nincs egyedül, kis kerek fehér képhibák hullanak alá a teljes képmezőben. A század pora.

A kötet utolsó képe 1964-ben készült (685. old., adományozó: Korenchy László). Mérete: 6 cm × 9 cm. Kis pálcikából kirakott körgyűrűrészlet a pusztára földön, vagy porladó szürke aszfaltcsíkon, a kör közepén valaki fából összerakott, sötétszürke, körzöszzerű eszközt tart, a kezét nem látjuk, csak a két mezíten lábát. A körgyűrű részlete reggel hat órától délután négy óráig római számokkal felosztva, egy-egy óra negyedórákra bontva. Ideiglenes napóra építése nyaralás közben? A képet jobban megnézve úgy tűnik, fehér krétával rajzolt az alkotó. Szóval aszfalt. A két meztelen lábfej majdnem fehér a nyári fényben. A lábak mögött elhagyott, füves, szemetes rész.

1990-ből veszünk egy szintén 6 cm × 9 cm méretű fotót (547. old., adományozó: Erdei Katalin, a leírás szerint a Budapesti Zsidó Hitközség székháza, Hermann Lipót Klub.) Három fő elemet látunk: egy idősödő férfit fekete kapedlival, egy idősödő nő ondolált ősz haján hajhálóval, de az is lehet, hogy parókában, továbbá egy zongora elejét. A két ember

[...] E két energia találkozása, a köztük zajló párbeszéd nem kérdésekből és feleletekből áll. Vad, artikulálatlan dialógus ez. Hit nélkül fenntarthatatlan. Mint egy üreg a sötétben, egy üreg a látható alatt. A nagy kép akkor születik, amikor a két csatorna összefut, és illeszkedésük tökéletes." John Berger: *Keeping a Rendez-Vous. A Professional Secret*. Vintage International, 1991. (Zsámboki Miklós fordítása)

5 ■ A szubjektív dokumentarizmus (melynek jeles képviselője például Szilágyi Lenke és Vancsó Zoltán) jellemzése nem egységes a magyar fotográfia elméletében. Písztnér Gábor a korábbi dokumentarista irányzatokkal összehasonlítva így fogalmaz: „A lényeges számára [...] nem az, hogy »képet« adjon a világnak, egy elvont, általános szemlélőnek, aki majd kedve szerint magáévá teszi a látványt, és értelmezi azon a horizonton, amelyet a kép megnyit számára, összevetve azzal, ami saját ismereteinek határai között feszül. Eppen ellenkezőleg – és ebben nyilvánul meg szubjektivitása –, saját, a realisként felfogott világhoz fűződő viszonyát teszi elemzése tárgyává azáltal, hogy összeveti belső, mentális képeit a világról készített valós képekkel. En ebben látom az alapvető különbséget a korábbi dokumentarista szemléletmódokhoz képest. Ugyanis nem egy, a közösség által feltételezett és elfogadott világképbe akarja illeszteni annak alátámasztására vagy igazolására az általa készített képet.” (Fényképezek, tehát vagyok? Gondolatok a szubjektív dokumentarizmusról. *Fotóművészet*, 2005, 5–6. szám, (www.fotomuveszet.net/korabbi_szamok/200556/fenykepezek_tehat_vagyok)

egymásnak háttal ül, egyszerű, hajlított támlájú fa-székeken, a férfi egy viaszosvászonnal fedett asztalra könyököl, előtte talán némi elemózsia, a nő elmélyülten zongorázik. A nő széke alacsonyabb. A férfi sötét öltönyben van, a nő rövid ujjú kartonruhát visel, sötét alapon világos virágokkal. A virágokra rímelnek a padló és a tapéta egyszerű mintái. Amatőr, vakus kép, a nő profilja erős árnyékot vet a falra. Ha kellően elmélázunk ezen a látszólag semmi különös, amatőr

© Fortepan 11971 (Nagy Zita), 1900

képen, a sötét ruha világos virágait hangoknak érzékelhetjük, amelyek a fehér billentyűkről repülnek békésen szerteszét.

II

333 privát fotográfia – a XX. századból. Privát még akkor is, ha hivatásos fényképezők munkái is vannak köztük. Például Urbán Tamástól (aki 2015-ben a Fortepannak adományozta az életművét), Balla Demetertől (a jogörökös adományai). Van pár családi kép Kinszki Imrétől. Vannak képek olyan gondos és érzékeny amatőr fotográfusoktól, mint Lissák Ti-vadar vagy Kereki Sándor (utóbbi néhány hónapja helyezte el életművét a Fortepannál). A hivatalnok Kinszki is gondos és érzékeny, korában újfajta látásmóddal dolgozó amatőr fotográfus volt. Meg kell említeni a fotóriporterek, például Bauer Sándor és Bojár Sándor munkáit is. A profik vagy a professzionális szinten dolgozó amatőrök képei nem lógnak ki a sorból. Barakonyi egységes szemléletben válogatott. Úgy gondolom, az esetek túlnyomó többségében a – nem is olyan rég megnevezett – szubjektív dokumentarizmus szemléletével.⁵ A képeket egyéniségek

alkották. Képük szubjektív, és a kötet szerkesztője tőlünk, szemlélőktől is elvárja, hogy ne szokványosan nézzünk, ne a felszíni történelmet keressük. Legyünk mi is ott a képen úgy, ahogy Ansel Adams amerikai fényképész ikon egykor mondotta: „Minden fényképen van legalább két ember. A fényképész és a néző.” Vagy Enyedi Ildikó szavaival: hagyjuk magunkat nézni, adjuk át magunkat a dupla szubjektivitásnak (36. old.).

© Fortepan 44546 (Korenchy László), 1964

A kötetet szerkesztő Barakonyi Szabolcs azt szeretné, ha úgy néznénk az albumot, mintha egyetlen ember – a névtelen XX. századi fényképező – fotografálta volna végig a kilenc évtizedet. Ha „dúdolgatva” fedoznánk fel benne múltunkat, emlékeinket. E sorok írójára, életkora folytán, valóban ráömlik a családi múlt.⁶ Sorjáznak az asszociációk, fájdalmasan és boldogságosan élni kezdenek a képek. De létezik-e a közös emlékezet, és létezik-e a kötet alcímében kiemelt kollektív fotográfia? Létezik-e annyira, hogy mondjuk, az 1989 után született fiatalok is ráismerhesse-nek? Desztillál-e közös XX. századi emlékezetet ez a 333 kép a „mai magyarok” számára? Barakonyi épp csak érinti a kérdést: „Sokat gondolkodtam azon, hogy az interneten kívül vajon mi a Fortepan formája. Szerintem a Fortepan a huszadik század kollektív emlékezetének lenyomata. [...] Itt és most, ebben a könyvben háttér-információk nélkül, magától tárul fel a huszadik század.” (75. old.) Tamási óvatosabban fogalmazva mondja a vele készített interjúban Simó Györgynek: „mindig elmondom, és nagyon komolyan is gondolom, hogy ne higgyék el, hogy valóban ilyen volt a 20. század. Bennem ilyen módon, ilyen emlékként él. Nincsen olyan, hogy objektív fotográfia vagy emlékezet.” (599. old.)

A Fortepan-gyűjtemény szűrője esztétikai, nem történelmi, és nem tematikus. Barakonyi Szabolcs is a fotóművészeti kurátor szemével szűkíti albummá a hatalmas gyűjteményt. Nem akad meg a szemünk rossz képen, a képek jók, feszesek. Nagyon sok a tu-

datos kép, amely a fényképészet eszközeivel irányítja szemünket a lényegesre, az izgalmasra. Vagy néha épp tudatosság nélkül jött létre ugyanez. Hiszen a „kamerába kódolva van a lehetőség”.⁷ Játsszani lehet a kötet lapjaival, lehet keresni a Roland Barthes-i többletet (punctum),⁸ ami élővé teszi a fotókat, lehet csodálni őket.

A 90 év során majdnem mindvégig a hol kemény, hol puhább diktatórikus hatalom alatt eltelt minden napokat látjuk. A Fortepan koncepciójából és gyűjtési módszeréből következik, hogy a gonoszság, a kegyetlenség nem az egyes emberek, hanem a rendszerek kegyetlenségeként mutatkozik meg, mondhatni beszívárog a fotókba.⁹ Nem maga a cselekedet, nem a történelmi esemény látszik, hanem az, ahogyan a hétköznapi ember életében megjelenik. Sokszor az elfogadhatatlant enyhítő (vagy súlyosbító?) furcsaságként. Mert ki gondolná, hogy volt olyan fiatal lány, aki 1944-ben sárga csilloggal a mellén mosolygott a fotóműteremben portréja elkészítésekor? (324. old.; adományozó: Horváth Lajos.)

Míg Tamási hangsúlyozza, hogy a Fortepan a többi „civil”, azaz nem múzeumi képgyűjteménnyel, például Kardos Sándor Hórusz Archívumával szemben, nem furcsaságokból, rontott vagy vicces képekből kíván egy új, nagyszabású egységet létrehozni,¹⁰ Barakonyi vicces képekkel „fűszerezi” a kötetet (pl. a 146–147. vagy a 212–213. oldalon). És bőven dústítja tájjal is. A táj

6 ■ Pár példa a bennem felidézett „emlékekre”: 8–10. old.: Apám barátaival bolondozik a Garam folyónál; 89–90. old.: Pataki Ferenc fejszámoló művész előadásán; 107–108. old.: Nagymamám és a húgom kinéz lakásunk ablakán a körfolyosóra; 116–118. old.: Egyetemistaként síelni utazunk Lengyelországba (színes kép); 218–219. old.: Nagypapám részes aratásra indul a bandával; 227. old.: Nagymamám egyedül sétál a Duna-parton; 250. old.: Bekormozott üvegen keresztül nézzük a napfogyatkozást; 253. old.: Badacsonyba kirándulunk apám kollégáival; 260–261. old.: Vasárnap délelőtt szüleimmel a Császárfürdőben; 571. old.: Nagybátyám felhajt egy pohár bort; 634. old.: Anyám kvarcol.

7 ■ Barakonyi: „A kamerába kódolva van a lehetőség, gyakran ezért válik teljesen mindegyggyé, hogy ki és milyen szándékkal nyúlt hozzá. Gyakran a képek szándéktól és személytől függetlenül képesek a csodálat tárgyává válni.” (88. old.) Urbán Tamás nyilatkozta a Fortepan-kiállítással kapcsolatban: „Ellentétben a kollégáim többségével, én azt gondolom, a különbség nem a profi és az amatőr fotós, hanem a jó és a rossz kép között van. Bármelyik amatőr kerülhet olyan helyzetbe, hogy ha eszébe jut exponálni, csinál egy jó képet.” Balázs Zsuzsanna interjúja, *Qubit*, 2019. április 16.

8 ■ Roland Barthes megkülönböztet „stúdiomot” és „punctumot”. A Fortepan és a *Fortepan Masters* válogatása kerüli a stúdiókat, nem a tökéletesre komponált, iskolás képre „vadászik”, hanem az esztétikailag izgalmas, „punctumot” tartalmazó képekre. (Roland Barthes: *Világoskamra – jegyzetek a fotográfiáról*. Európa, Bp., 1985.)

9 ■ A „vigasztaló” képek nagy arányával egybevág Tamási vallomása arról, hol vannak a Fortepan-gyűjtemény határai: „Jellemzően hiányzik a Fortepanból az intim agresszió, az intim szemétség vagy az intim gazemberség. Ezzel szemben mindig a rossz, amit nem az egén, hanem a rendszer kreált, azt mindig átengedem, sajnos ez egy ilyen évszázad volt. [...] ami-

vigasztal, vigasztal a lombokon megcsillanó fény, a növényzet, a szépen megművelt földsavok, a kirándulások rétjei, a tónusok gazdagsága. A tájban az esetek többségében ott van az ember is és/vagy az ember alkotta (vagy lerombolta) tárgyak. Gyönyörű példa a hegyoldal, az aljában leállított autóval és emberpárral a középpontban Bojár Sándor 1965-ből való felvételén (69–70. old.).

A se időrendi-történelmi, se tematikus sorrendet nem követő, kaleidoszkópszerű kötetet leginkább az ember és a táj együtteséről készített képek tartják egyben, náluk jóval kevesebb a zárt térben készített fotó. A táj örök, a táj megvan, a táj a diktatúrákban is a miénk. A következő erős hangsúly a portrékra esik, amelyek ugyanúgy „beszélgetnek egymással”, mint a tájképek. Például a sárga csillogos lány képe két első világháborús fiatal katonára 1918-ban készült műtermi portréjával (506–507. old., adományozó: Jóna Dávid). E három kép ugyanolyan matt anyagra készült, ám valamiért egyik ábrázolt személynek sem sikerült „megfelelő”, barátságos arcot vágnia.

Nehezen magyarázható a tárgyfotók hiánya. Nagyon kevés a csendélet (szép példát, egy limonádés csendéletet találunk 1936-ból a 455–456. oldalon, adományozó: Gara Andor), pedig a két világháború közötti időszakban nyilván hatott az „új tárgyiasság”, a tiszta kép irányzata az amatőrökre is. A tárgyak egyszerű szépségének, a textúrák és faktúrák izgalmanak a világa a kötetben

kor egy rossz emberről kellene családi fotót bemutatni, akkor azt szoktam mondani, hogy inkább ne tegyük meg. Ennyiben vigasztaló képet szeretnék mutatni a mögöttünk álló századról.” (603. old.)

10 ■ Megjegyzem, hogy az egymilliónál is több fotót tartalmazó Hórusz Archívum kötetben kiadott 81 képe közül nem mind „furcsa, vicces”, bőven vannak „rontatlan” életképek, önarcképek is (7., 13., 20., 25., 27., 33., 36., 49., 50., 52., 56., 67., 73., 75., 79. kép), amelyek a *Fortepan Masters* albumnak is díszére válnának. (Sandor Kardos: *Horus Archives*. AXON/László Bacsó – Horus Archives, Bp., 1989.)

11 ■ Simó: „A Fortepanon csak képek és infomorzsa vannak. Néha azért hiányzik a képek mögötti valós történet, az oral history, az elbeszélte történelem, nem?” Tamási: „Igen. A kérdés legtöbbször az: vajon a kép, amit látunk, az csak illusztráció vagy maga a valóság? Az én állításom mindenképpen az, hogy a valóság. Ettől fáj.” (606. old.)

12 ■ Az egyik: 525–526. old., adományozó: Nagy Gyula. Leírás: Magyarország, Budapest. Élet a pincében a forradalom idején, Telefunken rádió. A másik: 637. old.; adományozó: Fortepan/Album023; szerző: Franz Fink. Leírás: Magyarország, Budapest V. Kossuth Lajos tér, fátylós tüntetés 1956. október 23-án a Parlament előtt.

13 ■ Az ugyancsak a Fortepan-gyűjteményből válogatott *100 év – 100 kép – 100 gondolat* kötet képei a *Fortepan Masters* képállományával összehasonlítva illusztratívabb fotókat tartalmaznak, amivel nem szeretném lebecsülni az utóbbiak értékét. A két kötetnek különböző a célja, ezért különbözik a képállományuk egymástól. (Nádasdy Ádám: *100 év – 100 kép – 100 gondolat, 1890–1989*. Kossuth, Bp., 2020.) Illusztratívabb képek vannak azokban a 100-100 fotót tartalmazó tematikus albumokban is, szám szerint 8 darabban, amelyeket a Fortepan Legát Tibor szerkesztésével és előszavával adott ki az elmúlt években.

alig látható. Annál inkább szerepelnek – felpezsdítve az album tartalmát – a szokatlan, furcsa perspektívából készített képek, amelyek „divatja” az első világháború után kezdődött, és maig is tart.

Barakonyi azt írja, ösképeket keresett, a történésnél mélyebbről. Az eredmény, a 333 jó minőségű kép több, mint bármelyik néző családi albuma. Fájnia kell a képnek, mert az a valóság, nem illusztráció – nyilatkozta Tamási.¹¹ A kötetben alig van háborús

© Fortepan 76264 (Erdei Katalin), 1990

kép, közvetlenül nincs 1918–1919, nincs Horthy fehér lovon, nincs holocaust (a már említett két kép kivételével), nincsenek német katonák, nincsenek orosz katonák (magyar katonák is alig), nincs 1956 (ebben is két kép a kivétel),¹² nincs Kádár. Nem történelmi album. Sajátos lenyomat, sajátos „visszanézés” kerelkedik ki belőle. Képei a „Hol fáj?”, „Miért fáj?”, „Mit üzen?”, illetve a „Minek örült?”, „Mikor volt boldog?” kérdésre a maguk, csendes, a mindennapokat tükröző, szubjektív módján adnak választ.¹³

III

Fel kell tenni a kérdést: Elég erősek-e a könyv képei? A három ismertetett, látszólag semmi kis kép szinte emblematikus. A kötet első képe a felhőkkel, a horizonttal a térről és az időről szól, az utolsó, a napórás kép az időről. Paradox módon jó kezdés, jó zárás: időtlen fotográfia mind a kettő, nem speciálisan XX. századi. Az 1990-ben a Síp utcai klubban készített amatőr fotó csendes emlékmaként nagyon is a korba ágyazottan a megbékélésről, egy kultúra tovább éléséről szól.

Tamási szerint a fotósnak a számára ismeretlen ember lefényképezése a legizgalmasabb és a legfontosabb feladat, amikor a fényképező azért emeli a szeméhez a kamerát vagy néz a keresőaknába, hogy valamit megtudjon vagy tudósítson egy másik emberről (619. old.). A kötet egyik legfájdóbb képén jól öltözött, középsztyábeli fiatal nő néz vádlón egyenesen a

szemünkbe egy ebédlőasztal mellől. Nem a fotóst vádolja a fényképcsínálás tapintatlanságáért, hanem minket, nézőket vádol. Az emberiséget. A XX. századot. Vádol, kérdez, számon kér mindenkit, aki a képet valaha is látni fogja. A mellette ülő katonatiszt nagy valószínűséggel a férje. 1943-ban vagyunk, azt hiszem, egy katonai sátorban, valószínűleg háborús övezetben, és valószínűleg búcsúebédet látunk. A gyönyörűen kivitelezett, nagy méretben közölt kép

© Fortepan 72128 (Lissák Tivadar), 1943

talán nem véletlenül került Barakonyi Szabolcs bevezető írása elé (77–78. old., adományozó: Lissák Tivadar).

Vegyünk egy másfajta, közvetlen üzenetet nem tartalmazó képet! Ha az albumnak fényképes borítója lenne, ezt a képet tenném rá (560–561. old.; 1969; adományozó: Sütő András örökösei; szerző: *Új Élet* szerkesztősége). Emberek, nők és férfiak vegyesen, állnak négyzetesen körbe kerítve, felsőruházatban egy üres medencében. Közöttük korlátok, a kép hátterében egy iskolai típusú fogason kabátok lógnak, a fogas alatt cipők sorakoznak. Két-három tucatnyi ember, nagyjából mindenkinek látjuk az arcát. A legtöbben befelé néznek, mások különböző irányba, de nem a fotósra. A fogas melletti széken egy férfi ül. Őrzi őket? Nem sorban állnak, de várnak. Várnak valamire. Mosolytalan arcok, mind karakteres. Nem feszültek, csak várnak. Mi nézők leszünk feszültek, mégpedig, azt hiszem, történelmi tapasztalatainktól függetlenül. Mire várnak ilyen közömbösen? Mérőpálcát veszünk észre a kép előterében, ezzel az asszociációinkat – bírósági tárgyalóterem, kereskedőház terme, ismeretlen vallási szertartás – a sutba dobhatjuk. Óvatosan megnézzük a képleirást a képjegyzékben: Románia, Erdély, Kovászna, Mofetta (gázfürdő). Nem lélegzünk fel, nem leszünk nyugodtabbak. Példázatot kaptunk arról, hogy a pontos idő, a pontos hely, a leírás, a szerző érdektelen lehet.

A század kiszolgáltatott emberének szorongását érezzük. Kár, hogy nem jártak utána, ki volt a fotós, mert ezt a képet Henri Cartier-Bresson, a „döntő pillanat” elvének, az egyensúlyi helyzet „elkapásának” megfogalmazója is megirigyelhetné.

Az alcímben szereplő „kollektív fotográfia” kifejezéssel a kötet létrehozói megkerülik az amatőr és a professzionális, valamint a privát és a publikus fotó szétválasztásának nehéz kérdéseit. A kollektív fotográfia újonnan kreált fogalom, nem szerepel a fotótörténet-írók fogalomtárában. Simó György szerint: „Ennek a könyvnek az az ambíciója, hogy kihangsúlyozza, miként van benne a Fortepanban – kollektív és sokszor névtelen formában – Kertész, Vivian Maier¹⁴ és megannyi más szerző képalkotó tehetsége. Ezt neveztük el, kollektív fotográfiának.” (608. old.) Amivel nem állít többet annál, hogy a kollektív fotográfia alkotói azok lehetnek, akik jó képet készítettek.

Az amatőrökre jellemzően hatott koruk fényképezési kánonja – ettől kollektív, a korra jellemző a fotók stílusa az albumban, bár előfordult, hogy túlmentek az éppen érvényes kánonon, és új szemléletet hoztak a magyarországi fotográfiába. Hogy „képalkotó tehetségükben” leképeződött a kor „divatja”, az eléggé természetes. Az viszont szerencsétlen javaslat Simótól, hogy az archívumban szereplő képzőművészeti értéket „meg kell tisztítani a történeti elemektől, a néprajzi elemektől vagy a szerzőiségtől is akár” (608. old.). A történeti és a néprajzi elemektől nem is lehet „meg tisztítani”, a szerzőiségre még visszatérek.

Jó és többségében erős képeket látunk. Az itt szereplő amatőröknek is volt képi látásuk, valószínűleg ismerték koruk fotográfiai irányzatait, valószínűleg nem illusztrálni, hanem alkotni próbáltak, de életük általában nem a fotográfiai tevékenységben teljesedett ki. Nincs, vagy ha van, kevéske az életművük. Nem csatolódott be az úgynevezett kánonba, az elismert fotós életművek közé.¹⁵ A fotótörténet-írás még adós a magyar amatőr fotográfia történeti feldolgozásával, összehasonlító elemzésével és átfogó értékelésével. A *Fortepan Masters* erre is felhívja a figyelmet.

IV

Végül szólnék a Fortepan-gyűjtemény és a *Fortepan Masters* kötet szerzőtlenítő attitűdjéről,¹⁶ továbbá a szövegek szerkesztéséről és az album kivitelezéséről.¹⁷

Szerintem is izgalmas dolog fényképeket nézni anélkül, hogy rögtön tudnánk, ki, mikor és hol készítette őket, azonban jó lett volna, ha a *Képjegyzék* egy kivethető mellékletre kerül, és nem a nehézkesen fellapozható 667–682 oldalra. Értem Tamási Miklós vágyát, hogy ha egyszer „beesne” hozzájuk egy Kertész- vagy Brassai-kép, szívesen rendezne „szerzőtlen”, vegyes fotóaukciót, ahol az ő képei is kalapács

alá kerülne. Nem hiányolom tehát közvetlenül a képek mellől a fotográfus nevét, azonban kifogásolom, hogy a szerkesztők nem törekedtek arra, hogy a gyűjteményben szereplő adatokon túl is adatokhoz jussanak a fotókról és fotográfusokról, vagy legalább valamennyire rendbe tegyék a 333 kép jelentős részében bizony eléggé keszkesza adatokat.¹⁸

Számos esetben, amikor a *Képjegyzékben* csak az adományozó neve van feltüntetve, az ő neten megtalálható adataiból vagy máshonnan, sejtjük-tudjuk, hogy ő volt a fotográfus is. Például Bojár Sándor, Inkey Tibor, Kereki Sándor, Lissák Tivadar, Viznyiczai Erzsébet. Vannak adományozók, akik mellett nem szerepel a fotós neve, de viszonylag könnyen megtudható, ki volt. Például Sándor Dávid esetében édesapja, Sándor László; és nagy valószínűséggel Vajszada Károly munkája néhány, Zsanda Zsolt által adományozott kép. Fájó hiányosság, hogy miközben Sándor Lászlónak több fontos képe is szerepel az albumban, és a *Heti Fortepan* külön cikkben emlékezett meg róla, a vele kapcsolatos rövid szövegrészlet (226–228. old.) csak mint „Lászlót” említi. Vajtfülnék kell lenni Fortepan-ügyekben, hogy rájövünk, kiről van szó, és melyek az ő képei.

Van, ahol az adatokban összekeveredik az adományozó és a fotográfus kiléte. Kinszki Imrét adományozóként írják, pedig vagy a lánya, Kinszki Judit

14 ■ Maier és nem Mayer, mint a kötetben.

15 ■ Timár Péter fotográfus írja: „Azt akarom megértetni, hogy az eladja, nem adja el, a tanulta, nem tanulta, a belépett, nem lépett be, a felvették, nem vették fel és még jó pár »fontos« dolog nem művészeti kérdés. A dolgok művészeti megítélése szempontjából egyetlen dolog létezik, nevezetesen a MŰ. Nem egy mű persze, hanem – műfajonként eltérően – valahány összetartozó alkotás. Van egykönnyves regényíró, de egynovellás író vagy egyverses költő valószínűleg nincsen. Annyit elvár az ember, amennyi már bizonyítja, hogy nem véletlenül született a dolog olyanra, amilyen lett. A fotónál ez az amennyi talán egy kicsit több, mert több a véletlen lehetősége is, de nem lehet biztos szót mondani.” (Amatőrök kontra ... Kik is? In: Szarka Klára [szerk.]: *Profi vagy amatőr? – Tanulmányok, közéletések*. Magyar Fotóművészek Szövetsége, Bp., 2002. 9–16. old.)

16 ■ Ennek sokatmondó jele, hogy a fortepan.hu oldalon „Adományozók” névlista van, de „Szerzők” lista nincs.

17 ■ A kötetet Szilágyi Róza Tekla szerkesztette, kreatív koncepciója Salát Zalán Péter munkája, a képszerkesztők Barakonyi Szabolcs és Salát Zalán Péter voltak. A könyvborító és a kötés kivitelezéséhez Szántói Lilla nyújtott inspirációt.

18 ■ A *Fortepan Masters* kötethez tartalmában leginkább hasonlítható, 478 oldalas, profi és amatőr képeket egyaránt tartalmazó *Leletek a magyar fotográfia történetéből* (Képzőművészeti, Bp., 1983. Válogatta: Szilágyi Gábor és Kardos Sándor, felelős szerkesztő: Hajdu István) valamennyi ismert alkotóról közöl egy bekezdésnyi életrajzot, és megadja az eredeti kép vagy negatív méretét is. Ennyi elvárható lett volna a *Fortepan Masters* esetében is.

19 ■ A *Heti Fortepan* 2020 szeptemberétől kezdve blogbejegyzésként folytatódik a Capa Fotográfiai Központ égisze alatt: <https://hetifortepan.capacenter.hu/category/heti-fortepan-cikkek/>. Az *Indexen* közölt régi *Heti Fortepan* cikkek itt találhatóak: <https://index.hu/fortepan/?p=2>. Szerkesztési hiba, hogy a kisebb szövegek szerzőit nem említik az utolsó oldalakon a tartalomnál, csak együttesen adják meg az album elején. Nem írták be a *Heti Fortepan* mint forrást sem.

20 ■ Az internetet, az említett *Index Fortepan* rovatot kell segítségül hívni, hogy az legyen.

vagy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár lehetett az adományozó, ő a szerző volt. Dömölky Etelkánál tudjuk, hogy unokaöccse vagy unokahúga az adományozó, és ő a szerző. Utóbbi tény onnan derül ki, hogy a kötet rövidebb szövegeiben valaki ír „Eta néniről”, aki a tanára volt, és most örömmel látja régi tanára képeit a Fortepanon.

A három, már érintett hosszabb írás (*A fotográfiát néző ember* Enyedi Ildikótól, a *Megoldókulcs a Forte-*

© Fortepan 135700, szerző: Új Élet szerkesztősége (Sütő András örökösei), 1969

pan-gyűjteményhez Barakonyi Szabolcstól és Simó György interjúja Tamási Miklóssal *Az albumokban ott lapul a múlt század egésze* címmel) mellett a kötetben külön lapokon olvasható kisebb szövegek az Index internetes portál már megszűnt *Heti Fortepan* rovatából átvett részletek.¹⁹ Hosszuk és információ-tartalmuk nagyon eltérő. Van, ahol csak egy könnyű sóhaj: „...az a könnyű szédület...” például az Enyedi Ildikó bevezetője előtti lapon. A szerkesztési szabály, úgy tűnik, az volt, hogy egy-egy kép vagy képsorozat elé kerüljenek a hozzájuk tartozó szövegek, de ez nem mindig nyilvánvaló.²⁰ Kétségtelen ugyanakkor, hogy mind XX. századi és jellegzetesen magyar, illetve kelet-európai történetekre utal. Az egyes szövegek alapbetűi (kenyér-szövegei) különböző nagyságúak és különböző típusúak (a Times betűtípus variációi), és mindegyikből kiemelték egy-egy fontos szót vagy mondattörédeket picit betűvel szedve és lapszélre helyezve. A cél feltehetően az volt, hogy – miközben megtörik a fotók áramlását – szemünk úgy kalandozzon a szöveges lapokon is, mintha képeket látnánk.

A 690 oldalas kötetet 115 darab (színével és visszajával számolva) 6-6 oldalt tartalmazó lapból fűzték össze. A fűzés a baloldali és a középső oldalak elválasztó vonalában van, és a jobbra eső oldalak visszahajtásával jött létre az álló könyvformátum. Így az olvasó egy lap kihajtásával nézheti a képeket

Osztályátlag

Szerkesztette: Tillmann Ármin

Tillmann Ármin

Identitáspolitika: kulcsfogalom a rendszerkritika kiélézéséért vagy annak kiiktatásáért?7

Báthly Ágnes

„Fehérek” és „Feketék”
Kelet-európai diszkurzív stratégiák a gyarmatosítás örökségéről és rasszról.....15

Feró Dalma

Az elismerés posztpolitikája a hegemoniaküzdelmek szolgálatában
Az újbaldali mozgalmaktól a liberális hegemonia felemelkedéséig és válságáig.....33

Francis Fukuyama

Az identitáspolitika ellen
Az új tribalizmus és a demokrácia válsága.....55

Adrienne Rich

Kötelező heteroszexualitás és leszbikus létezés75

András Csaba

Szegény alt-rightos gyermekeink
Recenzió: Angela Nagle: *Kill All Normies – The online culture wars from Tumblr and 4chan to the alt-right and Trump* 105

Engedelmeskedés

Sümege István

Az engedelmeskedés elmélete 115

Javítatlan kiadás

Ali R. Chaudhary

Fesd fehérre!
A reklámparaszegregációs logikája és az elektromos gitár137

Társadalmi mobilitás és életkörülmények

Harcza István

Az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat
Kételyek a párhuzamos megközelítés tükrében..... 163

Recenziók

Csathó Ábel

Fehérek közt egy amerikait
„Ott kívül a magyarázat...”. *Társadalomkritikai beszélgetések Böröcz Józseffel.* (Szerk.: Böröcz József és Fáber Ágoston.) 191

Bayer József

Helyi gondoktól a globális perspektíváig
„Ott kívül a magyarázat...”. *Társadalomkritikai beszélgetések Böröcz Józseffel.* (Szerk.: Böröcz József és Fáber Ágoston.)197

és szövegeket, oltárszerűen, egyszerre 3 oldalon, és két lap hátra hajtásával tárul fel újabb 3 oldal. Nem valami pörgős, de ez az ára annak, hogy nagyméretű, akár két oldalnál is szélesebb, esetenként kifutóra hagyott fotók is bőven legyenek a kötetben. A 3 együtt látható oldalon gyakran csak 2 kép szerepel. Ezek nem a klasszikus értelemben vett oldalpárok, de a szerkesztők gondosan ügyeltek rá, hogy a két, illetve más esetekben három kép harmóniában legyen egymással. Mi több, ha a harmadik oldalak kihajtása nélkül nézzük a kötetet, két oldalon akkor is egymásra rímelő képeket, képrészleteket, képfolyamat látunk. Kihajtom – nem hajtom ki, egyes oldalhármasokat kihajtok – másokat nem: ilyen értelemben is lehet játszani a lapokkal. A kötet megalkotóinak az volt szándéka, hogy a könyv nézegetése hasonló érzelmi hullámzást idézzen elő, mint a zenehallgatás vagy egy narratíva nélküli film nézése. A Fortepan Masters honlapján Salát Zalán Péter és Schusztér Viktor *A sodródás nemkönyve* címmel közöltek cikket, amelyben többek között leírják: „Ez a könyv nem feltétlenül akar könyv lenni.”²¹ Ez után részletesen beszámolnak az alkotás folyamatáról, a felhasznált anyagokról, betűtípusokról, a kötésről, egyszóval a kötet könyvszakmai jellemzőiről, és az ezeket meghatározó kreatív koncepcióról.

Nagyon szép matt papírokon, nagyon jó offset eljárással készült a nyomtatás. A nagyméretű – néhány esetben sztereó fotók – kiválóan érvényesülnek. Az album elegáns fekete matt karton borítót kapott, két nagy füllel. A kötet kézbe vehető nagyságú, és a borítóból a könyvtest kivehető. Ha a borítóban hagyva és kényelmesen az asztalra fektetve nézzük, lapozáskor a borítófülek alatt ötletes fekete karton betétív emelkedik meg, hogy így az épp nézett lap oldalai egy szintben lehessenek. A betétívek oldalaira nyomtatták a tartalomjegyzéket, egy ismertetőt a Fortepanról, továbbá fülszöveggként egy kis részletet Barakonyi Szabolcs szerkesztői bevezetőjéből. □

21 ■ <https://fortepanmasters.com/hirek/sodrodas-nemkonyve>, 2022. január 21.